

Száler Péter (1991) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Indológia Tanszékének megbízott előadója. Kutatási területe az óind eposzok. Legutóbbi írása az *Asiatische Studien*-ben jelent meg: *Who Was Śalya's Father? Examining the Genealogy of an Epic Hero* (2019/1).

Menny és Pokol közt

Kansza megölése a Krisna-történetekben

Száler Péter

Bevezetés

Krisna (Kṛṣṇa) és Kansza (Kaṁsa) küzdelme az ind mondavilág egyik legismertebb konfliktusa. Az isteni hős és a Mathurát (Mathurā) gyötrő király viszályáról hazánkban már a 19–20. század fordulóján beszámoltak a jezsuita hittérítők,¹ ám igazán ismertté – sok más ind mítoszhoz hasonlóan – valamivel később, Baktay Ervin munkássága nyomán vált.²

Noha a Kansza megölését elbeszélő monda ily módon nem teljesen ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt, az említett ismeretterjesztő szövegek a természetüknél fogva a narratíva főbb vonalainak a bemutatására szorítkoztak, és részletesebb elemzést nem kínáltak a történettel kapcsolatban.

Jelen írással ezt a hiányt szeretném pótolni. Arra törekszem, hogy bemutassam a Kansza-történet helyét a Krisna-mondakörben, illetve felhívjam a figyelmet azokra a vallási gondolatokra, amelyek egyrészt a mítosz háttérében állhattak, másrészt a hagyományozását befolyásolhatták.

A vizsgálódásom alapja a *Harivansa* (*Harivaṁśa*), ami ugyan nem a legelterjedtebb, de a *Mahābhārata* mellett minden bizonnyal a legrégebbi forrása a Krisna-történeteknek. Mivel a *Harivansát* az ind hagyomány *khilaként* (*khila*), azaz a *Mahābhāratához* (*Mahābhārata*) írt függelékként kezelte,³ a korai kutatók sokáig másodlagos, kiegészítő műként tekintettek rá.⁴ Ezzel az elgondolással szemben az utóbbi idők filológiai kutatásai arra mutattak rá, hogy a ma ismert mű keletkezése minden bizonnyal a Kr. u. 3–4 század környékén záródhatott le,⁵ vagyis a szöveg párhuzamosan formálódott a nagytestvérének tartott *Mahābhāratával*. Ezt figyelembe véve bízom benne, hogy az alábbi írás segítségével nem csupán a Kansza-történet mitológiai és vallástörténeti sajátosságait tudom bemutatni, hanem a választott példám segítségével sikerül rávilágítanom a *Harivansán* végzett tudományos vizsgálódások jelentőségére is.

Kansza megölése a *Harivansában*

Krisna mint Dváraká (Dvārakā) hercege ugyan meghatározó szerepet játszott a monumentális óind eposz, a *Mahābhārata* cselekményében, a múltjára sok más epikus hőssel szemben csak elvétve találunk utalásokat. Nem meglepő tehát, hogy az ind hagyomány úgy vélte, a *Harivansa* fő célja épp ennek a hiánynak a pótlása lehetett. Ehhez az állásponthoz ráadásul több kutató is csatlakozott⁶ annak ellenére, hogy mások épp arra hívták fel a figyelmet: a *Mahābhārata*-beli és a *Harivansa*-beli Krisna-figurák jellemükben és karakterükben olyan erőteljesen különböznek egymástól, hogy feltételezhetően két külön archetípustól származtak.⁷ Habár teljes bizonyossággal nem zárható ki Krisna két mű közti jellemfejlődése, ma már jóval elfogadottabb az az álláspont, amely szerint a *Harivansa* magja, azaz a Mathurához köthető gyermek és ifjú Krisna történetei valójában egy önálló hagyomány részei lehettek, amely fokozatosan igényt tartott a *Mahābhāratából* ismert Dváraká-beli Krisnára.⁸ Eszerint tehát a *Harivansa* sajátos hídszerepet töltött be a *Mahābhārata* és a Mathurá-beli lokális

hagyomány közt, amit a leglátványosabban a *Krisna-avatára* (*avatāra*) kettős eredettörténetében lehet megfigyelni.

A *vaisnava* (*vaiṣṇava*), azaz a Visnu (Viṣṇu) tiszteletét középpontba állító vallásosság szerint a legfőbb mindenható, Visnu olyannyira a szívén viseli a világ sorsát, hogy időről időre testet ölt és a Földre születik, hogy leszámoljon a halandókat fenyegető veszélyekkel.⁹ Az istenségnek ezek a megtestesülései, azaz *avatárái* rendszerint egy-egy démoni lény elpusztításához kapcsolódtak: Hiranjakasipunak (Hiranyakaśipu) például sem ember, sem állat nem árthatott, ezért Visnu egy félig ember, félig oroszlán alakú (*naraszinha*, *narasiṃha*) lény képében bánt el vele.¹⁰ Bali ugyancsak hiába igázta le az egész világot, a saját elbizakodottságán nem bírt úrrá lenni, így Visnu egy ravasz törpe formájában döntötte meg az uralmát.¹¹ Jóllehet Rāma Dāsarathit (Rāma Dāśarathi) az ideális uralkodó megtestesítőjeként ünneplik,¹² az elsődleges küldetése elődjeihez hasonlóan szintén egy démon, Rāvana (Rāvaṇa) elpusztítása volt.¹³

Az említett példákkal szemben a *Harivansa* Krisna Földre születésével kapcsolatban két célról is említést tesz. A szöveg egyrészt igazodik a *Mahābhārata* teológiai keretéhez, és Visnu alászállását az eposzbéli nagy háború elkerülhetetlenségével kapcsolja össze.¹⁴ Erre a pusztításra azért volt szükség, mert a világban élő harcosok (*ksatriják*, *ksatriya*) olyannyira elszakadtak, hogy az már elviselhetetlenné vált a Föld istennő számára. Az elsődleges cél megfogalmazását követően a *Harivansa* azonban sajátos módon egy újabb feladatot, a Mathurát sanyargató király, Kansza megölését is megnevezi Visnu Földre születésével kapcsolatban.¹⁵ A *Harivansa* tehát szemmel láthatóan egymás mellé helyezte a kozmikus rendet érintő epikus konfliktust és a Mathurát sújtó lokális krízist, ami jól szemlélteti a mű összekötő szerepét a Dváráká-beli és a Mathurá-beli Krisna-mondakörök közt.

Kansza középpontba helyezése a későbbi Krisna-történetek tükrében mindenképp sajátos, hiszen az istenség földi pályafutásán végigtekintve a mathurái királlyal folytatott küzdelme jóval inkább tekinthető a férfivá válás próbakövének, mint a hős legdicsebb cselekedetének. Habár a mathurái történetek népszerűsége miatt Kansza fontossága a Krisna-mitológiában állandósult, az korántsem egyértelmű, hogy a hagyomány általánosan a vele vívott harcot tekintette-e a Földre született istenség legnagyobb hőstettének. A 7. századi költő, Māgha (*Māgha*)¹⁶ például Kansza helyett Sisupála (*Śiśupāla*) *Mahābhārata*-ban elbeszélt megölésének tulajdonított kulcsszerepet,¹⁷ és ezt a történetet választotta a Krisnáról írt műeposza, a *Sisupālavadha* (*Śiśupālavadha*) témájául. A Krisna-mondakör recepciójára másfelől komoly hatással lehetett az ind szubkontinens földrajzi tagoltsága is. Az elszigetelt Asszám első, bráhmánikus kultúrát követő uralkodói az ind mítoszokban a térséggel asszociált démonra, Narakára (Naraka) vezették vissza a családjukat,¹⁸ aminek az eredményeképp itt Krisnának a vele vívott háborúja vált központi jelentőségűvé.¹⁹ A Krisnáról szóló történetek mindemellett a *dzsaina* (*jaina*) vallás mitológiájában is elterjedtek, ahol a magadhai királyt, Dzsarászandhát (*Jarāsaṃdha*) tekintették a hős első számú ellenségének.²⁰

Azonban a *Harivansában* nem csupán Kansza alakja került központi helyre, hanem a Krisnával folytatott küzdelme számos további sajátosságot is tartalmaz. Kanszának az egész földi életét lényegében a rettegés irányította, hiszen egykor

egy jóslatot hallott arról, hogy az uralmának a jövőben születő unokaöccse,²¹ Dévakí (Devakī) fia fog véget vetni.²² Kansza a jövendölést követően minden eszközzel arra törekedett, hogy elkerülje a sorsát. Először egymás után gyilkolta meg Dévakí újszülött fiait, akik közül előbb Szankarszanának (*Samkarsana* vagy más néven Balarāma/Balarāma), majd Krisnának sikerült megmenekülnie.²³ Miután a gonosz király tudomására jutott, hogy a rettegett ellenségei életben maradtak, egy újabb csapdát eszelt ki a számukra. Az isteni testvérpárt egy birkózóversenyre invitálta, ahol valójában démoni ellenfelekkel kellett megküzdeniük. A nehézségek ellenére a hősöknek sikerült felülkerekedniük a birkózóknak álcázott gonosztevőkön. Sőt, ezt követően Krisna az álnok nagybátyjával is végzett.²⁴ A *Harivansa* szerint a Földre szállt Visnu egy hirtelen mozdulattal a díszpáholyban termett, és addig fojtogatta Kansza nyakát, míg nem az végleg kilehelte a lelkét. Ezután a hajánál ragadta meg, és annál fogva vonszolta végig a küzdőtérre.²⁵ Krisna tébolyának végül csak Kansza feleségeinek a sírása vetett véget, ami felébresztette a hős lelkiismeretét.²⁶

Azt gondolom, hogy az ismertett történetben három olyan motívumra lehet felfigyelni, amelyek a többi Krisna-legendához képest rendhagyók. A következőkben ezt a három elemet: a pusztta kézzel vívott harcot, a párбай hiányát és a bűnbánat motívumát fogom részletesebben megvizsgálni.

Krisna, a birkózó

A Kansza által rendezett birkózóverseny háttérében vélhetően a mathurái régió egyik sajátossága érhető tetten. A *Mahābhārata* szerint a város térségét olyan emberek lakták, akik különösen nagy jártassággal rendelkeztek a pusztakezes harcban.²⁷ Ennek fényében nem meglepő, hogy a Mathurá melletti pásztorközösségben nevelkedő Krisna egyik legalapvetőbb tulajdonsága páratlan birkózótudása volt, amelyhez az esetében természetfeletti testi erő is párosult.

A gyermekélettörténetek számos olyan esetről számolnak be, amikor az ifjú Krisna pusztán a karja erejére támaszkodva kerekedett felül a pásztorokat fenyegető különféle (főként zoomorf) démonokon.²⁸ Robert P. Goldman ebben a harcmódban a fent említett két Krisna-elmélet egyik lehetséges bizonyítékát látta, hiszen a *Mahābhārata*-ból ismert Dváráká-beli Krisna rendszerint a diszkosza segítségével számolt le az ellenfeleivel.²⁹ Fontos adalék lehet az is, hogy ezek az új ellenfelek javarészt antropomorf tulajdonságokkal bíró földi királyok voltak,³⁰ akiknek a megölése jól beleillett a Föld tehermentesítésének üdvöztető tervébe. Ebből a szemszögből nézve Kansza pusztta kézzel való megfojtása szokatlan, másfelől pedig különösen kegyetlen módja lehetett a kivégzésnek:

*asaṃgrāme hataḥ Kaṃsaḥ sa bāṇair aparikṣataḥ |
kaṅṭhagrāhān nirastāsur vīramārgān nirākṛtaḥ || 31*

Mivel Kansza nem harc közben esett el, a testét a nyilak nem szakították fel és a lelkét fojtás következtében lehelte ki, ezért a hősök útja is bezárult előtte.

Harivansa 76, 40

Habár a *Harivansa* megfogalmazása még visszafogott, az enciklopédikus *Garuda-purána* (*Garuḍa-purāna*) már világosan a kedvezőtlen, pokolba jutást eredményező halálesetek közé sorolja a fojtás révén bekövetkezett fulladást.³² A *Harivansa* másrészt rámutat arra is, hogy Kansza dicstelen bukását illetően a harc hiánya ugyanakkora felelőséggel bírhatott, mint a gyilkosságnak a módja.

Kansza, a méltatlan áldozat

Az ind felfogás szerint a *ksatriják* alapvető társadalmi és egyben vallási kötelessége, azaz *dharmája* (*dharma*) a harc volt. Egy harcos számára tehát nincs üdvözítőbb esemény a háborúnál, amelyet követően a győztesek földi, míg az elesettek menyei örömeiket remélhettek:

hato vā prāpsyasi svargaṃ jītvā vā bhokṣyase mahīm|

*Ha elesel, a mennybe jutsz; ha győzöl, birtokod lesz a föld.
Bhagavadgītá 2, 37; Mahábhárata VI. 24, 37
(Vekkerdi József fordítása)*

A *Bhagavadgītá* (*Bhagavadgītā*) egy másik verse egyenesen a mennyország váratlanul kitárult kapujának nevezi a Kuruksét-rán (Kurukṣetra) vívott véres háborút:

*yadṛcchayā copapannaṃ svargadvāram apāvṛtam|
sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha labhante yuddham īdṛśam||*

*Ezt a harcot a szerencsés harcosok úgy fogadják, Prithá fia,
mint a menny váratlanul elébük táruló kapuját.*

*Bhagavadgītá 2, 32, Mahábhárata VI. 24, 32
(Vekkerdi József fordítása)*

Jellemző párhuzam továbbá a háborúzás tevékenységének és a *bráhmaṇák* (*brāhmaṇa*) áldozatainak a párba állítása:

dharmyād dhi yuddhāc chreyo 'nyat kṣatriyasya na vidyate||

Egy harcos számára nincs üdvösebb a jogosan vívott háborúnál!³³

Bhagavadgītá 2, 31.cd; Mahábhárata VI. 24, 31.cd

Amennyire üdvös a *bráhmaṇák* számára a rituálék végzése, olyannyira szükségszerű a *ksatrijáknak* a csaták megvívása. Ennek megfelelően a *Mahábhárata* egészén végigvonuló ve-

1. kép. Krisna a kezében fegyverrel végez Kanszával. Banteay Srei, Angkor, Kambodzsa (Dezső Csaba felvétele)

zérmotívum a *ranajadnya* (*raṇajajña*), azaz a háború-áldozat gondolata.³⁴ Az epikus hősök rendszerint egy nagy vallási szertartás elvégzéseként referálnak a rájuk váró küzdelmekre. Ezeket az idézeteket szemügyre véve Johannes Bronkhorst úgy vélte, hogy lényegében két eltérő koncepcionális megközelítés különíthető el.³⁵ Az eposz negatív főhőse, Durjódhana (Duryodhana) magára mint áldozóra, míg az ellenfeleire mint leölendő áldozati állatokra gondol,³⁶ miközben más helyeken az eposz ettől eltérő módon arról beszél, hogy a *ranajadnya* egy olyan különleges áldozati forma, amely során a résztvevők valójában a saját életüket áldozzák fel.³⁷ Ez utóbbi elgondolás némiképp azt sugallja, hogy a *ranajadnya* bizonyos kontextusban az áldozatbemutató legtokéletesebb módja lehetett, hiszen a legtöbb kultúra, beleértve a Védikust is, az áldozati ajándékot az ideális áldozat, azaz az áldozó személyének helyettesítőjeként fogta fel.³⁸

Mindezek fényében Kansza valódi büntetése nem pusztán a halál ténye, hanem az üdvösségre vezető nagy áldozatból való kizárása volt. Bár az élete során véghez vitt tettei a hősök közé emelhetők volna,³⁹ Krisna közbeavatkozása láthatóan szándékosan zárta ki a túlvilági örömeiktől.

Krisna lelkiismerete

Kansza szándékos megfosztása a neki járó hősi haláltól feltehetően összefüggésbe hozható az eset után Krisnán úrrá levő lelkiismeretfurdalással:

*sa <Ugrasenaḥ> dadarśa gr̥he Kṛṣṇam Yādavair
abhisamvṛtam|
paścānutāpād dhyāyantam Kaṁsasya nidhanāvilam||
Kaṁsanārīpralopāṁś ca śrutvā sukaruṇān bahūn|
vigarhamāṇam ātmānam tasmīn Yādavasamśadi||
aho mayātibālyena nararoṣānuvartinā|
vaidhavyam strīsaḥsrāṇām Kaṁsasyāśya kṛte kṛtam||*

[Ugraszéna ekkor] megpillantotta az otthonában Krisnát: A Jádvák vették körül, [miközben] Kansza megölésétől megzavarodva a lelkiismeretétől gyötrődött. Alighogy meghallotta Kansza asszonyainak az erős és nagyon keserves sírását, magát [kezde] okolni a Jádvák gyülekezete előtt: „Jaj, a bennem túlcserélő fiatalság folytán a férfiak haragját utánoztam, [és] több ezer asszonyt tettem özvegyvé Kansza miatt.”

Harivansa 78, 2–4

Ez az elem ugyancsak teljesen idegen Krisna többi, diszkosszal végrehajtott hőstettétől. A cselekedetén tépelődő hős képe jóval közelebb áll a harc előtt tétovázó Arzsunához (Arjuna),⁴⁰ mint a *Mahábháratából* ismert igazságosztó alakjához. A Krisnában felébredő megbánás talán a Kanszával szemben tanúsított különös kegyetlenségre, illetve a holttestének a meggyalázására vezethető vissza. Krisna erkölcsstelen magatartásának az emléke egyébként felsejlik a Bhászának (Bhāsa) tulajdonított *Dútavákja* (*Dūtavākya*) című színdarabban is. A drámában a Kauravák (Kaurava) feje, Durjódhana először számon kéri Krisnán, hogy miért nem tanúsított könyörületet a saját rokona iránt. Miután pedig Krisna a *Harivansa* elbeszéléséhez hason-

lóan azzal érvel,⁴¹ hogy Kansza a saját vétkeinek köszönhetően a bukását, Durjódhana úgy zárja le a vitát, hogy ez szerinte mit sem változtat azon, hogy Krisna becsapta a nagybátyját:

DURYODHANA

*syālam tava guror bhūpaṁ Kaṁsam prati na te dayā|
katham asmākam evaṁ syāt teṣu nityāpakāriṣu||*

VĀSUDEVA

*alam tan maddoṣato jñātum|
kṛtvā putraviyogārtam bahuśo jananīm mama|
vṛddham svapitarāṁ baddhvā hato 'yam mṛtyunā svayam||*

DURYODHANA:

sarvathā vañcitas tvayā Kaṁsaḥ|

DURJÓDHANA

*[Még] az apád vejének, Kanszának sem kegyelmeztél meg!
Hogyan [könyörülne]l akkor] rajtunk, [akik] folyamatosan
ellened voltunk!?*

VÁSZUDEVA

*Elég volt abból, hogy emiatt engem hibáztassanak!
Ő [előbb] az anyámat kínoztatta meg azzal, hogy a fiaitól újra
és újra elválasztotta, [majd] az idős apját vetette börtönbe.
[Tehát nem én, hanem] maga a Halál végzett vele.*

DURJÓDHANA

Akárhogy is volt, te csaptad be Kanszát!

Dútavákja p. 38

A Kansza megöléséhez kapcsolódó sajátos elemek tehát összességében arra engednek következtetni, hogy Krisna a különösen kegyetlen bánásmód révén szándékosan vette el Mathurá királyától a harcosokat illető üdvös halál lehetőségét.

Kansza útja az üdvösség felé

Jóllehet a *Harivansa* Kansza kíméletlen meggyilkolásáról tudósít, más források láthatóan jóval elnézőbbek voltak Mathurá gonosz királyával szemben. Igaz, hogy Krisna tettei olykor a *Mahábháratában* is könyörtelennek tűnnek, de az egész eposzt uraló *ranajadnya*-paradigma fényében az istenség le-sújtó fegyvere valójában az égi örömeiket nyitja meg a földi ellenfelei előtt. Ebben a narratívába Kansza megfojtása nyilvánvalóan nem fért bele, ezért a *Mahábháratá* javarészt hallgatott az esetről.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nagy eposz teljes mértékben ignorálta volna Kansza személyét. Épp ellenkezőleg, a *Mahábháratá* utolsó könyve, a *Szvargárohānaparvan* (*Svargārohanaparvan*) például az előzőek fényében nem kis meglepetésre arról tájékoztat, hogy Kansza a halála után a hősöket érő egyik legnagyobb megtiszteltetésben részesült, és Indra égi tanácsába került.⁴² Csupán a *Harivansa* elbeszélését figyelembe véve ez az állítás mindenképpen elfogadhatatlannak tűnik, azonban egyes dél-indiai *Mahábháratá*-kéziratok – az eposz egészétől eltérő módon – részletezik Krisna Kanszával folytatott küzdelmét.⁴³

Véleményem szerint ez a változata a történetnek magyarázatul szolgál Kansza megdicsőülésére, hiszen Krisna kis túlzással orvttámadásnak minősíthető merénylete helyett egy a Bháratákéhoz (Bhārata) hasonló háborús konfliktusról számol be:

*nirjitya yudhi Bhojendraṃ hatvā Kaṃsaṃ mahābalaḥ|
abhyaśiñcat tato rājya Ugrasenaṃ viśāṃ pate|*

Miután a nagy erejű [Krisna] a harcban legyőzte és megölte Kanszát, a legkiválóbb Bhódzsát, [a helyére] Ugraszénát kente fel királlyá.⁴⁴

Mahābhārata II. 20, 34*6.65–66

Úgy tűnik tehát, hogy a Kansza-történetnek létezett egy olyan párhuzamos verziója is, ami szerint Kansza hősi halált halt a Krisna elleni csatában, és ennek eredményeként végül Indra mennyországába kerülhetett.

A bevezetőben említett jezsuita szerzetesektől származó feldolgozások egyébként érdekes módon a történetnek épp erről a későbbiekben kevésbé népszerű változatról adtak számot: „Elérvén a férfikort, leventéket gyűjtött, megtámadta, legyőzte Kansza királyt” (Tóth-Soma 2000, 103).

Baktay adaptációjában ezzel szemben már helyet kap a későbbi *vaiṣṇava* mitológiában elterjedt birkózóverseny, ám a megfojtás helyett Krisna a vele szemben a birkózókkal együtt harcra küldött elefánt letört agyarával oltotta ki Kansza életét: „Megragadta Kansza haját, lerántotta a trónulésről, s felkapva a véres elefántagyart, halálra sújtotta vele” (Baktay 1977, 267).

Ebben a változatban a hős kezében eszközzé vált agyar talán a fegyver és a harc hiányából származó problematika kiküszöbölését szolgálhatta. Az elefántagyar használata tudomásom szerint nem fordul elő az archaikus szövegekben, a Baktay által feltételezhetően jól ismert rádzspuṭ miniatúrákon azonban gyakori kompozíció volt.

A történet alternatív elbeszélései mellett a *vaiṣṇava* teológia alakulása is meghatározóan befolyásolta a Kansza-történet recepcióját. A *ksatrija dharma* teljesítése, vagyis a hősi halál eszményített helyét fokozatosan a *bhakti* (*bhakti*), azaz az istenség iránti teljes odaadás vette át. Ez a koncepcióváltás azonban csak úgy valósulhatott meg, hogy közben Krisna hőstetteinek az üdvözítő aspektusa sem szenvedett csorbát. Azt gondolom, hogy ennek a paradoxonnak a feloldására született meg a *śanrambha-mārga* (*śaṃrambhamārga*) gondolata, amely szerint bizonyos esetekben az istenség iránt tanúsított kellő gyűlölet is elvezethet a végső megigazuláshoz.⁴⁵ Noel Sheth szerint az üdvözülésnek ez a formája ismeretlen volt mind a *Harivansā*-ban, mind a szanszkrit eposzokban, és először csak a *Viṣṇu-purāna*-ban (*Viṣṇu-purāna*) jelent meg Sisupála megölésével kapcsolatban.⁴⁶ Sisupála halálát egyébként már a *Mahābhārata* is úgy írta le, hogy a megölt király testéből fény áradt ki, ami Krisna testébe szállt.⁴⁷ Így bizonyára nem véletlen, hogy a *purāna*-ban (*purāna*) épp ennek a történetnek a kapcsán fogalmazódott meg a gyűlölet révén való üdvözülés gondolata.

*śiśupālate 'pi bhagavato bhūbhārāvātaraṅyāvātīrṇāṃśa-
sya puṇḍarīkanayanākhyasyopari dveṣānubandham atita-
rāñ cakāra| bhagavatā ca nidhanam upanītas tatraiva pa-
ramātmabhūte manasas tadekāgratayā tatraiva sāyujyam
avāpa|*

Amikor pedig Sisupála testébe [költözött],⁴⁸ minden képzetet felülmúló gyűlöletet tanúsított a Magasztosnak a Pundarikanajanának,⁴⁹ azaz lótuszszeműnek nevezett megtestesülése iránt, [aki] azért szállt alá, hogy a Föld terhet elvegye. Mivel Sisupála az elméjével [egyfolytában] a legfőbb istenségre koncentrált, a vele való eggyé válást érte el, amikor a Magasztos megölte.

Viṣṇu-purāna IV. 14, 13

Habár Kanszával kapcsolatban a *Viṣṇu-purāna* nem fogalmaz meg hasonló elképzelést, összességében mégis jól látható, hogy ez a későbbi hagyomány Krisna lelkiismeretfurdalását leszámítva⁵⁰ igyekezett kiküszöbölni a *Harivansa* elbeszélésében található kritikus elemeket. A fojtás motívuma teljesen hiányzik a *purāna*-ból, helyette Krisna először a földre löki a pódiumon ülő Kanszát, majd magát rávetve végez vele:

*utplutyāruhya taṃ mañcaṃ Kaṃsaṃ jagrāha vegataḥ||
keśeṣv ākṛṣya viśalatkirīṭam avanītale|
Kaṃsaṃ sa pātayāṃ āsa tasyopari papāta ca||
niḥśeśajagadādhāraguruṅā patatopari|
Kṛṣṇena tyājītaḥ prāṇān Ugrasenaṭmajo nṛpaḥ||*

[Krisna] hirtelen felugrott, és máris a nézőtérre termett. Kanszát a hajánál fogva ragadta meg, és miközben a fejdíszre leesett, a földre rántotta. [Ezután] rávetette magát. [Ettől] a királyt, Ugraszéna fiát [ott helyben] elhagyta az életerejé, mivel az egész világ megtartásától súlyos Krisna nehezedett rá.

Viṣṇu-purāna V. 20, 73.c–75

A *Viṣṇu-purāna*-ban felsejlő *śanrambha-mārga* a *Bhāgavata-purāna*-ban (*Bhāgavata-purāna*) vált általánossá.⁵¹ Ennek eredményeként a gyűlölet révén való üdvözülés nem csupán Sisupála privilégiuma volt, hanem Krisna számos más ellenfele, köztük Kansza is, részesült benne:

*pragr̥hya keśeṣu calatkirītaṃ nipātya raṅgopari
tuṅgamañcāt|
tasyopariṣṭāt svayam abjanābhah papāta viśvāśraya
ātmantraḥ||
taṃ samparetam vicakarṣa bhūmau harir yathebham
jagato vipaśyataḥ|
hā heti śabdaḥ sumahāṃs tadābhūd udṛitaḥ sarvajana-
narendra||
sa nityadodvignadhiyā taṃ tīsvaram pibann adan vā
vicaran svapan śvasan|
dadarṣa cakrāyudham agrato yatas tad eva rūpaṃ
duravāpam āpa||*

[Először] a hajánál fogva ragadta meg [Kanszát, de úgy, hogy] a fejdíszre megingott, majd a magas páholyából a küzdőtérre taszította. [Ezután] maga a lótusz-köldökű és [egyedül] önmagától függő [istenség], a mindenség támasza vetette rá magát, és úgy húzta végig a holt[testet] a földön, mint egy oroslán a [prédájává vált] elefántot, miközben az egész világ nézte. „Jaj, jaj!” – az emberek hangos kiáltozása hallatszott. Mivel [Kansza] akár ivott, akár evett, akár ébren volt, akár aludt, [minden egyes] lélegzetvétele-

kor a diszkoszt tartó [istent] látta maga előtt, ezért épp azt a [mások számára] nehezen elérhető formát érte el.

Bhágavata-purána X. 44, 37–39⁵²

Kansza üdvözülésének a gondolata még konkrétabban jelenik meg Vīrarāghavának (Vīrarāghava) a vershez fűzött magyarázatában:

yatas sadā udvignayā bhītayā dhiyā tam īsvaram kṛṣṇam eva pānabhojanādyavasthāsu agrataḥ cakrāyudhaṃ dadarśa tatas sa kaṃso durāsadam api tad eva rūpaṃ prāptavān tatsārūpyalakṣaṇaṃ muktim avāpety arthaḥ|

Mivel Kansza zaklatott és rettegő elméjével evés, ivás és minden más élethelyzetben egyfolytában az Ūristent, Krisnát [a kezében] diszkosszal látta maga előtt, ezért ő is ugyanezt a nehezen elérhető alakot szerezte meg, vagyis a vele azonos formát, a megszabadulást érte el.

Vīrarāghava komm. *Bhág* X. 44, 39 p. 271

A *Bhágavata-puránától* kezdve tehát a *vaisnava* értelmezők körében általánossá vált az a nézet, hogy Kansza látszólagos gonoszságai ellenére valójában valós érdemeket szerzett. Habár a *szanrambha-mārga* létjogosultságát egyes *vaisnava* iskolák a későbbiekben vitatták, illetve csak bizonyos megkötelések mellett fogadták el,⁵³ Kansza üdvözülésének a gondolata gyökeret vert. A 17. századi Nīlakantha (Nīlakaṇṭha)⁵⁴ ennek megfelelően már magában a *Harivansában* is Kansza üdvözülésének a nyomait vélte felfedezni:

svargaḥ kīrtiś ca vīramārgaḥ tadubhayabhraṣṭa ity arthaḥ| athāpy asya sadgatir astīty āha tasyeti|

Menny és hírnév, ebből áll a hősök útja. [A vers] azt jelenti, hogy [Kansza] mindkettőtől meg lett fosztva. Azonban ő mégis üdvözülhetett, ezért mondja a [következő verset] (...)

Nīlakantha komm. ad *HV* 76, 40, p. 229

tasya dehe prakāśante sahasā Keśavārpitāḥ| māṃsacchedaghanāḥ sarve nakhāgrā jīvitacchidaḥ|

Krisna beléje mélyesztette a hústépésre képes, gyilkos kőrömhegyeit, [amelyek] hirtelen felragyogtak a testében.

Harivansa 76, 41

Habár a magyarázat kissé elliptikus, véleményem szerint Nīlakantha a *szanrambha-mārga* helyett inkább a *ksatrija dharmá*-hoz tért vissza, és azt akarta sugallni, hogy Krisnának a Kansza húsába mélyesztett körmei a nyilakhoz hasonló, üdvözítő fegyverekké váltak.

Befejezés

A vizsgált szövegek összességében arról tanúskodnak, hogy az ind tradíció Kansza megölését nem pusztán gyilkossággként, hanem valamiféle sajátos szakrális cselekedetként értelmezte. A két Krisna-elméletet szem előtt tartva valószínűsíthető, hogy

2. kép. Krisna a kezében elefántagarral végez Kanszával. 19. századi rádzsput miniatúra, Victoria and Albert Museum, London (Itsz. AL.556) (forrás: <http://collections.vam.ac.uk>)

Kansza legyőzése vezetett egykor a hipotetikus, mathurái Krisna végső megdicsőüléséhez. A hős fokozatos bráhmanizációja, illetve a Dváaraká-beli Krisnával való fúziója során azonban a történet bizonyos elemei egyre inkább aggályosabbakká váltak.

Mivel a *Harivansa* egyértelműen Kanszát nevezi meg Krisna első számú ellenfeleként, ezért ez a hagyomány a mathurái királlyal szemben elkövetett kegyetlenséget a hőssé válás lehetőségétől való megfosztásként, és egyben feltételezhetően a *ranajadnyából* való kizárásként értette. Krisna eszerint szándékosan úgy járt el Kanszával szemben, hogy megfoszthassa őt a harcosokat megillető túlvilági örömöktől.

Más, Krisna egyetemes üdvözítő tevékenységét a közép-pontba helyező közösségek számára azonban ez az álláspont elfogadhatatlan volt. Egyrészt már a *Harivansa*-beli történettel párhuzamosan léteztek olyan variánsai a mítosznak, amelyek szerint Kansza mégis hősi halált halt a Krisnával szemben folytatott küzdelemben. Másrészt idővel az áldozatközpontú gondolkodás háttérbe szorult, és ezzel együtt a Kansza halálát övező méltatlan körülmények jelentősége is csökkent. Ettől

kezdve az üdvösség nem a társadalom által előírt helyes magatartástól, hanem a legfőbb transzcendens és az egyéni lélek közti személyes kapcsolattól függött. Ebben a paradigmában

pedig elterjedt az a gondolat, hogy az odaadásnak akár a Kansza által tanúsított extrém módozata is elvezethetett az üdvözüléséhez.

Jegyzetek

- 1 Tóth-Soma 2000, 103, 120.
- 2 Baktay 1977, 257–268.
- 3 Brockington 1998, 317.
- 4 Brockington 1998, 313.
- 5 Brockington 1998, 326.
- 6 Biarreau 1978, 204–220; Pande 2014, 566–568.
- 7 Goldman 1986, 479–482; Tadapatikar 1929, 324.
- 8 Brockington 1998, 327.
- 9 *Bhagavadgítá* 4, 7; *Mahábhárata* VI. 26, 8.
- 10 *Harivansa* 31, 32–68.a (magyar feldolgozásért lásd Baktay 1977, 47–49).
- 11 *Harivansa* 31, 68.b–92 (magyar feldolgozásért lásd Baktay 1977, 50–51).
- 12 Thapar 2013, 239.
- 13 *Harivansa* 31, 110–142. A *Harivansa* rövid összefoglalója mellett Ráma életét a másik nagy óind eposz, a *Rámájána* (*Rāmāyaṇa*) mutatja be. Ez a mű magyarul Batkay Ervin átdolgozásában (Baktay 1977, 59–254), illetve Vekerdi József (nem teljes) fordításában (1997b) olvasható.
- 14 *Harivansa* 41, 1–43, 77; *Mahábhárata* I. 58, 1–51.
- 15 *Harivansa* 44, 1–83.
- 16 Trynkowska 2014, 357.
- 17 *Mahábhárata* II. 33, 22–42, 31 (magyar feldolgozásért lásd Baktay 1977, 307–311).
- 18 Dezső 2015, 108–109.
- 19 *Harivansa* 91, 1–92, 70 – A Föld istennő fia, Naraka a *Harivansa* szerint rettegett démon volt, aki azzal hívta ki az istenek haragját, hogy ellopta Aditi (Aditi) istennő fülbevalóit. Ezután Krisna Garuda (Garuda) hátán elrepült Naraka lakhelyére, Prágdzsótisába (Prāgjyotiṣa), és leszámolt a démonnal.
Mivel Naraka különösen nagy jelentőséggel bír Asszamban, ezért a történet számos további elemmel bővült a térség mítoszait tartalmazó *Káliká-puránában* (*Kālikā-purāna*). Eszerint Naraka apja valójában Visnu volt, aki a vadkanként (*varāha*, *varāha*) való alá szállása során termékenyítette meg a Földet. A gyermekük, Naraka ezt követően a *Rámájánából* ismert Dzsana (Janaka) udvarában nevelkedett az ugyancsak Földtől született Szitá (Sītā) testvéreként. Élete első felében Naraka rendkívül erényes uralkodó volt, azonban később a *Harivansából* ismert Bána (Bāna) (106, 7–112, 129) Siva-hitte térítette át, és különféle démoni praktikákkal fertőzte meg az elméjét. Naraka romlása pedig odáig fajult, hogy végül maga a Föld istennő kérte, hogy pusztítsa el a saját fiát (*Káliká-purána* 36, 1–40, 143).
- 20 De Clerq 2009, 399.
- 21 Habár Kanszát széles körben Krisna gonosz nagybátyjaként emlegetik a szövegek, valójában a közvélekedés szerint Dévakí és Kansza unokatestvérek voltak (Mani 1975, 210). A *Harivansában* emellett van néhány olyan vers (46, 15.ab, 48, 38.a) is, ami Krisna anyját, Dévakít Ugraszénának (Ugrasena), azaz Kansza apja testvéreinek nevezi, vagyis unokatestvéri viszonyt feltételez közöttük.
- 22 *Harivansa* 46, 15.
- 23 *Harivansa* 47, 1–48, 51.
- 24 *Harivansa* 65, 1–76, 46.
- 25 *Harivansa* 76, 26–41.
- 26 *Harivansa* 77, 1–78, 4.
- 27 *Mahábhárata* XII. 102, 5.ac.
- 28 Kálíja (Kāliya), a kígyódémon (*Harivansa* 55, 40–56, 46; magyar feldolgozásért lásd Baktay 1977, 262–263), Dhénuka (Dhenuka), a szamárdémon (*Harivansa* 57, 1–26), Arista (Ariṣṭa), a bikadémon (*Harivansa* 64, 1–24), Késin (Kéśin), a lódémon (*Harivansa* 67, 3–68).
- 29 Goldman 1986, 480.
- 30 Bána (Bāna, *Harivansa* 106, 7–112, 129), Naraka (Naraka, *Harivansa* 91, 1–92, 70), Sálva (Śālva, *Mahábhárata* III. 15, 2–23, 41), Sisupála (Śisupāla, *Mahábhárata* II. 33, 22–42, 31).
- 31 Amennyiben azt külön nem jelzem, a tanulmányban a saját fordításaimat közlöm.
- 32 *Garuda-purána* 2, 40, 5–6.
- 33 Vekerdi fordítását ennél a versnél kevésbé találtam szerencsésnek: „harcosnak semmi sem fontosabb, mint a kötelességből vállalt harc”.
- 34 Feller 2004, 253–261.
- 35 Bronkhorst 2011, 7.
- 36 *Mahábhárata* V. 57, 12–14.
- 37 *Mahábhárata* XVIII. 1, 14.ab.
- 38 Bronkhorst 2011, 4.
- 39 Habár Kansza többnyire mint végletekig megátalkodott antihős jelenik meg az ind mitológiában, a *Harivansa* több hősies cselekedetet is (Indrával vívott háború, a tenger megrázása, a felhők nyilakkal való átszakítása, az összes király leigázása) megemlíti vele kapcsolatban (*Harivansa* 77, 26–31).
- 40 Ardzsuna a Pándaváknak (Pāṇḍava), azaz a *Mahábhárata* pozitív főhősének az egyike, valójában Indra (Indra) fia, akit a földi élete során rendkívül szoros barátság fűzött Krisnához. Ardzsuna a döntő ütközet előtt elbizonytalanodott a rokonaival vívott harc jogosságával kapcsolatban, ezért az öt kocsihajtóként szolgáló Krisna az isteni valóját feltárva győzte meg a rá váró feladat szükségességéről. A kettejük beszélgetését örökíti meg a *Bhagavadgítá* néven ismert szöveg.
- 41 *Harivansa* 78, 7–14.
- 42 *Mahábhárata* XVIII. 5, 12–15.
- 43 *Mahábhárata* II. 20, 34.d*57–66.
- 44 A fordításból a versben szereplő, hallgatósághoz intézett kiszólást (*viśāṃ pate*, „ó, király!”) a könnyebb érthetőség kedvéért kihagytam.
- 45 Sheth 1999, 167.
- 46 Sheth 1999, 167–168.
- 47 *Mahábhárata* II. 42, 22.
- 48 A *Visnu-purána* (IV. 14, 10–13), illetve a *Sisupálavadha* (1, 42–69) szerint is Sisupála valójában azonos volt a korábban Hiranjakasipu, valamint Rávana testében Földre született démonokkal.
- 49 Krisna egyik neve.
- 50 *Visnu-purána* V. 21, 8
- 51 Sheth 1999, 168–171.
- 52 A fordításból a versben szereplő, hallgatósághoz intézett kiszólást (*narndra*, ó király!) a könnyebb érthetőség kedvéért kihagytam.
- 53 Sheth 1999, 174–178.
- 54 Austin 2009, 608.

Bibliográfia

Források

- Baktay E. 1977. *Indiai regék és mondák*. Budapest.
- Bhagavad-Gítá. A Magasztos Szózata*. 1997. Fordította Vekerdi J. Budapest.
- Bhāgavata-purāna*. Singh, N. S. (szerk.) 1987. *The Bhāgavatamahā-purānam*. Delhi.
- Dūtavākya*. Sāstrī, T. G. (szerk.) 1912. *The Madhyamavyāyoga, Dūtavākya, Dūtaghaṭkacha, Karṇabhāra and Ūrubhanga of Bhāsa*. Trivandrum.
- Garuda-purāna*. Venkatesvara Steam Press. (http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/3_purana/garup1_u.htm [letöltve: 2020. 04. 24.]).
- Harivansa*. Vaidya, P. L. (szerk.) 1969. *The Harivamśa. Being the Khila or Supplement to the Mahābhārata*. Poona.
- Kālikā-purāna*. Shastri, B. (szerk.) 1991–1992. *The Kālikāpurāna. Part I–III*. Delhi.
- Mahābhārata*. Sukthankar, V. S. et al. (szerk.) 1927–1966. *The Mahābhārata*. Poona.
- Nilakantha komm. ad *HV*: Kinjawadekar, R. (szerk.) 1936. *Mahābhārata Harivamśaḥ Viṣṇuparva 2*. Poona.
- Rāmājana*. 1997. Fordította Vekerdi J. Budapest.
- Sisupālavadha*. Mandal, A. C. (szerk.) 1920. *Śisupālavadha*. Kolkata.
- Vírarāghava komm. ad *Bhāg*. Narasimacharya, N. C. V. (szerk.) 2000. *Srimad Bhagavatamahapurānam*. Skandha X/2. Tirupati, L. V. Subba Rao (T. T. D. Religious Publications Series No. 589).
- Viṣṇu-purāna*. Pathak, M. M. (szerk.) 1997–1999. *The Critical Edition of the Viṣṇupurānam*. Vadodara. (http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/3_purana/vipce_pu.htm [letöltve: 2020. 04. 26.]).
- Tóth-Soma L. 2000. *Szemelvények a Hinduizmus Kutatásának Történetéből. A katolikus hitelezés indiai tudósításai Magyarországon a XIX. század végén és a XX. század elején*. (Acta Studiorum Religionis – Szegedini, Vallástudományi Tanulmányok Sorozat 2.) Szeged.

Szakirodalom

- Austin, C. R. 2009. „Janamejaya’s Last Question”: *Journal of Indian Philosophy* 37, 597–625.
- Biardeau, M. 1978. „III. Études de mythologie hindoue. V. Bhakti et avatāra (suite)”: *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient* 65, 87–238.
- Brockington, J. L. 1998. *The Sanskrit Epics*. Leiden–Boston.
- Bronkhorst, J. 2011. *Sacrifice in the Mahābhārata and beyond, or: Did the Author(s) of the Mahābhārata Understand Vedic Sacrifice Better Than We Do?* (konferenciaelőadás, Sixth Dubrovnik Conference on the Sanskrit Epics and Purānas) (https://www.academia.edu/19890470/Sacrifice_in_the_Mah%C4%81bh%C4%81rata_and_beyond_or_Did_the_author_s_of_the_Mah%C4%81bh%C4%81rata_understand_Vedic_sacrifice_better_than_we_do [letöltve: 2020. 04. 26.]).
- De Clerq, E. 2009. „The Jaina *Harivamśa* and *Mahābhārata* Tradition. A Preliminary Study”: M. Ježić – P. Koskikallio (szerk.): *Parallels and Comparisons. Proceedings of the Fourth Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purānas*. Zagreb, 399–421.
- Dezső Cs. 2015. „Királyi panegyricusok a kora középkori Dél- és Délkelet-Ázsiából: Kālidāsa *Raghuvamśájának* hatása a szanszkrit feliratok verseire”: Kakas B. – Szilágyi Zs. (szerk.): *Kéklő hegyek alatt lótusok tava. Tanulmányok Bethlenfalvy Géza tiszteletére*. Budapest, 105–119.
- Feller, D. 2004. *The Sanskrit Epics’ Representations of Vedic Myths*. Delhi.
- Goldman, R. P. 1986. „A City of the Heart Epic Mathurā and the Indian Imagination”: *Journal of the American Oriental Society* 106, 471–483.
- Mani, V. 1975. *Purāṇic Encyclopaedia*. Delhi–Patna–Varanasi.
- Pande, S. 2014. „Kṛṣṇa Kathā in the Vaiṣṇava Purānas”: V. N. Mishra – N. S. S. Raman (szerk.): *Purānas, History and Itihāsas*. New Delhi, 563–580.
- Sheth, N. S. J. 1999. „Salvation Through Hatred”: *Annals of Bhandarkar Oriental Research Institute* 80, 167–181.
- Tadapatikar, S. N. 1929. „The Kṛṣṇa Problem”: *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 10, 269–344.
- Thapar, R. 2013. *The Past Before Us*. Cambridge, MA – London.
- Trynkowska, A. 2014. „The Making of a Hero. Kṛṣṇa in Mahābhārata 2.30-42 and in Māgha’s Śisupālavadha”: *Indologica Taurinensia* 40, 357–369.